

Aleksandra Ilić Rajković

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

Albanci i srpsko-albanski odnosi u srpskim udžbenicima (1887-1987)

Apstrakt:

Rad predstavlja pokušaj sagledavanja dinamike razvoja predstava o Albancima i srpsko-albanskim odnosima u srpskim udžbenicima od osamdesetih godina devetnaestog veka do osamdesetih godina dvadesetog veka. Analizirani su udžbenici istorije i geografije za osnovne i srednje škole. Razmatrano je nekoliko tema: Albanci kao staroseoeci, Velika seoba Srba, Prvi balkanski rat, Drugi svetski rat i Rezolucija Informbiroa. U radu se konstatuje da znanja prezentovana u okviru ovih tema nisu bila dovoljna da učenici izgrade jasnu i na kritikom promišljanju zasnovanu predstavu o susedima i da sa razumeju odnose dve države. Sadržaji u udžbenicima bili su u funkciji vladajućeg političkog diskursa, teme koje nisu bile u njegovim interesnim sferama nisu smatrane vrednim. Zato su po strani ostajali oni sadržaji koji bi omogućili upoznavanje drugog u relaciji „mi-drugi“ i razumevanje postupaka „drugog“ u kontekstu njegovih životnih okolnosti. U radu se ukazuje na više pitanja koja su ostala nedorečena prilikom razmatranja nabrojnih tema, kao i na zapostavljenu tematiku. Konstatuje se da je generacijama „akumulirano“ neznanje o „drugom“ plodno tlo za ukorenjivanje predrasuda i sve oblike manipulacije.

Ključne reči:

srpsko-albanski odnosi, Srbi, Albanci, udžbenici, prošlost, mi-drugi

Srbe i Albance, između ostalog, povezuju predstave o „vekovnom međusobnom sukobu i civilizacijskoj inferiornosti drugog koji uzurpira glavne identitetske simbole prvog“ (Jovanović, 2014, §1). Stranice koje se nalaze pred čitaocem predstavljaju pokušaj da se, iz pedagoške perspektive, sagleda dinamika razvoja ove predstave i njenih elemenata u kontekstu obrazovanja. Tačnije, posebna se pažnja obraća na onaj segment tog konteksta koji se odnosi na znanja o „drugom“, u našem slučaju o Albancima, i na znanja o srpsko-albanskim odnosima koja su prezentovana na stranicama udžbenika za učenike osnovnih i srednjih škola od osamdesetih godina devetnaestog veka do osamdesetih godina dvadesetog veka.

Istraživački putokazi ka navedenom cilju bila su nam tri pitanja:

1/ Koje teme o Albancima i srpsko-albanskim odnosima su autori udžbenika smatrali reprezentativnim za učenike? To su teme na kojima se temeljio referentni okvir za građenje predstave učenika o Albancima kao stanovnicima: Balkanskog poluostrva, Srbiji susedne države Albanije i srpskim sunarodnicima na Kosovu. Te teme i predstavljaju jednicu analize sadržaja udžbenika.

2/ Kako je interpretiran sadržaj tema? Da li je sadržaj sveden na nabranje podataka ili je učeniku ponuđena i interpretacija? Interpretacija može biti usmerena, na primer, na izgradnju jasnog stava učenika u odnosu na određenu temu, dok sa druge strane može da mu ponudi obrazac za kritičko promišljanje date teme. Da li će se i kako sadržaji udžbenika uopšte biti ugrađeni u obrazovni prtljag učenika, zavisi od odgovora na sledeće pitanje.

3/ Kako je sadržaj, u logičkom i didaktičkom smislu, prezentovan? U odgovoru na ovo pitanje rukovodili smo se onim standardima kvaliteta udžbenika koji su relevantni za našu temu (Ivić, Pešikan, Antić, 2012).

- Koherentnost u izlaganju sadržaja lekcije
- Relevantnost sadržaja za učenike
- Upotreba ikoničkih sredstava izražavanja
- Didaktička vrednost primera
- Načini prezentovanja vrednosti
- Pitanja, nalozi i zadaci s obzirom na oblike učenja koje podstiču
- Podrška razvoju kritičkog mišljenja učenika.

Udžbenici su knjige koje, želeli to njihovi čitaoci ili ne, „igraju veliku ulogu u životu svakog čoveka u ranim razvojnim periodima života koji su presudni za sticanje znanja i umenja, razvoj mišljenja, formiranje ličnosti, za formiranje stavova, sistema vrednosti, navika i potreba“ (isto, 21). U Srbiji je kao štampani medij, udžbenik u vrhu po broju korisnika, jer ga koriste svi učenici osnovnih i srednjih škola. Za sadržaje udžbenika uvek je zainteresovano više društvenih grupa. Na primer, u udžbenike istorije usmereni su pogledi istoričara, pedagoga, psihologa, donosioca odluka, nosioca vladajuće ideologije, crkve, roditelja i dece (isto, 16).

Pre no što se upustimo u analizu udžbenika, ponudićemo kratak istorijski pregled ključnih datuma u pedagoško-institucionalnoj istoriji Srbije. Prvi konkurs za udžbenike osnovnih škola u Srbiji raspisan je 1839. godine. Tada su štampani svi potrebni udžbenici za osnovnu školu. Naredni značajni momenat jeste 1868. godina kada je štampana prva generacija udžbenika prema Vukovom pravopisu. Značajnu ulogu u proceni kvaliteta rukopisa udžbenika imao je Glavni prosvetni savet osnovan 1880. godine, u čijem su se sastavu nalazili predstavnici pedagoške i akademske zajednice Srbije. Savet je, kao telo pri Ministarstvu prosvete, davao stručne procene za sva značajna pitanja obrazovanja. Pre nego što dospe u ruke učenika, svaki udžbenik je morao da prođe proces recenziranja u Savetu. Prema Pravilima o štampanju udžbenika koja su propisana 1895. godine za jedan predmet trebalo je da postoji samo jedan udžbenik koji odobri Glavni prosvetni savet. Ipak, proces recenziranja udžbenika bio je transparentan i činio je osnovu za diskusije u pedagoškoj javnosti. Gotovo svaki od udžbenika koji je odobren od strane Saveta bio je i predmetom i stručnih recenzija u pedagoškim časopisima. Između dva svetska rata uticaj Saveta je osetno oslabio, kao i transparentnost njegovog rada te kriterijumi za odobrenje udžbenika nisu bili vidljivi kao u prethodnom periodu, ukinut je i državni monopol na tržištu udžbenika koje je ubrzopostalo preplavljeno školskim knjigama različitih izdavača. Jedini uslov udžbenik dospe na tržište i u ruke učenika bilo je odobrenje Glavnog prosvetnog saveta.

Naredni značajan momenat u istoriji udžbenika jeste osnivanje Zavoda za izdavanje udžbenika 1957, uoči reformske 1958. godine. Zavod će od tada biti centralna institucija za priređivanje udžbenika za sve nivoe školovanja, do 2006. godine kada je tržište udžbenika liberalizovano.

Od početka perioda koji u ovom radu razmatramo do 1958. godine kada je propisano obavezno osnovno osmogodišnje obrazovanje, osnovni i srednji nivo školovanja organizovani su na sledeći način: 4 razreda osnovne škole koju pohađaju učenici uzrasta 7-10 godina + 4 razreda niže gimnazije + 4 razreda srednje škole. Školski sistem obuhvatao je i više osnovne, produžne i građanske škole, međutim na teritoriji Srbije one nisu zaživele.

U ovom radu analiziran je ukupno 31 udžbenik: 12 udžbenika za srednje škole (8 udžbenika za istoriju i 4 udžbenika za geografiju), 17 udžbenika za osnovne škole (8 udžbenika za istoriju, 5 udžbenika za zemljopis, 4 čitanke) i 2 udžbenika iz istorije koja su pedesetih godina priređena i za osnovne, i za srednje škole. Uzeti su u obzir oni udžbenici u kojima se nalaze sadržaji relevantni za temu našeg rada. Najstariji analizirani udžbenik štampan je 1887, a najnoviji 1985. godine. Najniži uzrast učenika koji su izučavali sadržaje analizirane u ovom radu jeste 9 godina (III razred osnovne škole) do 1958. godine, kada je to uzrast od 13 godina (VII razred), najstariji učenici imali su oko 18 godina.

Nepoželjni stanovnici Stare Srbije (1878-1912)

U drugoj polovini devetnaestog veka, nakon Berlinskog kongresa, u Srbiji su intenzivirani različiti modernizacijski procesi kojima je obuhvaćeno i obrazovanje. Školska

obaveza uvedena je 1882. godine, propisani su detaljni nastavni planovi i programi za sve školske nivoe i štampani odgovarajući udžbenici. U donošenje svih odluka bio je uključen Glavni prosvetni savet osnovan 1880. godine.

Srpska istorija, srpski jezik i zemljopis činili su tzv. nacionalnu grupu predmeta koja je zauzimala značajno mesto u nastavnim planovima a o sadržajima udžbenika Glavni prosvetni savet ozbiljno i transparentno raspravlja (Ilić, 2010). Uvidom u sadržaje udžbenika navedenih nastavnih predmeta može se konstatovati da je ideja o oslobođenju i ujedinjenju svih srpskih teritorija u jedinstvene državne okvire zauzimala značajno mesto. Bilo da su svoje obrazovanje završavali osnovnom ili srednjom školom, učenici su usvajali nekoliko podataka tokom školovanja: da je nacija prirodni oblik grupisanja ljudi, te je stoga nacionalna država prirodno pravo svakog naroda za koje on može i treba da se bori; da najveći broj Srba živi izvan granica države Srbije, i da je država koja će ih sve obuhvatiti veliki nacionalni cilj i vrednost iznad vrednosti života pojedinca. U skladu sa takvim stanovištem od mladih naraštaja se očekivalo oslobađanje neoslobođenih delova Srpstva i njihovo ujedinjenje u zajedničku državu (isto). Susjednim narodima i državama udžbenički sadržaji, u ovom periodu, posvećuju pažnju samo utoliko ukoliko su oni relevantni za nacionalnu ideju. Objašnjenja međunarodnih odnosa kretala su se u okvirima relacije „prijatelj-neprijatelj”. Srbi su svoj životni prostor nerado delili sa drugima, među koje su spadali i Arbanasi (Albanci).

Navedene poruke učenicima su prezentovane tokom celokupnog školovanja, od prvog razreda osnovne škole do kraja gimnazijskog obrazovanja. U dva maha tokom školovanja, međutim, ove su poruke činile centralnu tačku obrazovanja. Reč je o trećem i četvrtom razredu osnovne i u nižim razredima srednje škole koje su pohađali učenici uzrasta 9-14 godina. Učenici su u ovim razredima pored Srpskog jezika izučavali još i Srpsku istoriju, Zemljopis Srbije i Zemljopis srpskih zemalja i Balkanskog poluostrva. Za više razrede više osnovne škole i više srednje škole predviđeno je izučavanje Zemljopisa Evrope i sveta i Opšte istorije. Navedeni raspored predmeta prema razredima u nastavnom planu rezultat je, između ostalog i primene klasičnih didaktičkih pravila „od bližeg ka daljem“, „od poznatog ka nepoznatom“ i „od konkretnog ka apstraktnom“. Niža osnovna škola trajala je 4 razreda – 4 godine što je činilo prvi ciklus osnovnog obrazovanja – kako bismo to danas označili. U Srbiji s kraja devetnaestog veka za većinu učenika to će biti i jedina stepenica u formalnom obrazovanju, manji broj ih je školovanje nastavljao u srednjim školama. Drugi ciklus započinjao je prvim razredom niže srednje ili prvim razredom više osnovne škole.

Nastavnim programom za četvrti razred osnovne škole bilo je predviđeno izučavanje Zemljopisa Srbije, srpskih zemalja i Balkanskog poluostrva. Balkansko poluostrvo trebalo je izučavati tokom drugog polugodišta. U udžbeniku je tom regionu dato svega pet stranica. Autor konstatuje da su „retki krajevi zemaljski, u kojima bi se na tolikome istom prostoru kao što je Balkansko polustrvo mogli naći tako razni narodi kakvi danas na njemu žive. Tu su Srbi, Bugari, Arnauti, Cincari, Turci, Jermeni“ (Karić, 1887, 47). Kompleksnost o kojoj govori, autor ostavlja na nivou konstatacije, a težište osta-

log udžbeničkog teksta usmerava ka teritorijama koje naseljava srpski narod izvan državnih granica.

Predstava o srpsko-albanskim odnosima u udžbenicima ovog perioda prelama se preko značenja koje Stara Srbija ima za srpski narod. Centralna tema lekcije pod naslovom „Stara Srbija“ u udžbenicima za zemljopis bila je fokusirana na pitanje „Zašto je ova teritorija značajna za srpski narod“. Odgovor koji sledi jeste: zato što je Stara Srbija jedna od ključnih oblasti za „istoriju velike misli, ujedinjenja svih srpskih zemalja“ (Karić, 1887; Đorđević i Blagojević, 1889; Putniković i Jović, 1906, 93-94). Učenici se informišu da tamo živi 400.000 stanovnika, većinom Srba, koji su „na više mesta ištetili svoju narodnost time što su poprimili muhamedansku veru, a sa njome i arnautski jezik i mnoge običaje toga naroda... No svi su i do dan danas zadržali, neki više neki manje i pravih srpskih običaja iz hrišćanskog doba“ (Karić, 1887, 149).

Predstava o srpsko-albanskim odnosima u ovim udžbenicima konstruisana je u okvirima albanskih postupaka prema Srbima u Staroj Srbiji. Arbanasi pomažu Turcima u zulumima nad srpskim stanovništvom. Ova se tvrdnja ilustruje navođenjem niza albanskih aktivnosti: oni Srbe ubijaju i zastrašuju vršeći pritisak da se odreknu svoje vere i jezika – svoje nacionalnosti, te da prihvate albanski jezik i islam; oni uništavaju tragove srpske prošlosti i progone srpsko stanovništvo. U takvoj predstavi nema naznaka o mogućem suživotu stanovnika Stare Srbije, kao ni odgovora na pitanje šta će biti sa Arbanasima kada Stara Srbija postane jednog dana „srpska“. Takođe, slika Arbanasa je stereotipna: svi Arbanasi poseduju navedene karakteristike. O Arbanasima, kao stanovnicima Srbiji susedne oblasti pod turskom vlašću, udžbenici učenike ne informišu, te je predstava o stanovnicima sa kojima se deli životni prostor uopštena i svedena na jednostranu interpretaciju međusobnih neprijateljskih odnosa na teritoriji Stare Srbije. Takva interpretacija proizilazi iz diskursa vekovne patnje pod Turcima koji pak proizilazi iz diskursa nacije, i zato su neprijatelji svi oni koji se percipiraju kao pomagači „vrhovnog“ neprijatelja srpskog naroda. Oni su kao i Turci, vinovnici patnje srpskog naroda. Poziciju diskursa pojedinca u odnosu na navedeni diskurs patnje ilustruje podatak da u sadržajima udžbenika koji se odnose na temu našeg rada nema aktera sa ličnim imenima i prezimenima, već se oni imenuju nacionalnom pripadnošću. Svakodnevni život i komunikacija, pojedinci sa imenom i prezimenom, njihovi međusobni odnosi u senci su te vekovne patnje te su kao manje značajni isključeni iz sadržaja koje mladi naraštaji treba da usvoje. Sadržaji nose poruku: Stara Srbija i srpsko stanovništvo mora biti oslobođeno i uključeno u državu Srbiju kojoj pripada. Iz navedenih sadržaja zapažamo dva argumenta u prilog opravdanosti ratovanja za Staru Srbiju kojom „gospodare Arbanasi i Turci“. Dakle, ratom će biti: 1. oslobođeno stanovništvo koje pati i 2. oslobođeno jezgro srpske državnosti. Ovakva predstava utemeljena na navedenim argumentima, i potkrepljena emocionalno anagažujućim primerima, uz jasnu poruku o njenoj relevantnosti za mlade čitaoce - odnosno po budućnost sveg srpskog naroda, trebalo je da učenike podstakne na patriotizam zasnovan na junaštvu i ratničkom raspoloženju.

Marionete velikih sila (1918-1940)

Osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine jedinstvene državne granice obuhvatile su više školskih sistema nejednakih karakteristika koji su ujednačeni tek 1929. godine. I područje udžbeničke literature delilo je sudbinu opšte neuređenosti obrazovne politike nove države. U ovom periodu svaki udžbenik je takođe trebalo da dobije preporuku Glavnog prosvetnog saveta i odobrenje Ministarstva pre nego što dođe u ruke učenika. Postupak odobravanja udžbenika i recenziranje više nisu, međutim, bili transparentni, a na tržištu je zavlдалo šarenilo udžbeničke literature, te je teško utvrditi koji su udžbenici zaista i upotrebljavani u nastavi (što otežava formiranje uzorka za proučavanje kao što je naše). Rekonstrukciju znanja koja su učenici sticali dodatno otežava i činjenica da su u školama korišćene različite kombinacije udžbenika. Ipak, neki udžbenici doživeli su više izdanja, te možemo smatrati da su korišćeni kontinuirano bar nekoliko godina i da ih je u rukama imao veći broj učenika.

Relaciji „mi-drugi“ autori udžbenika pristupali su sa različitih nivoa opštosti. Na primer, u udžbeniku istorije za srednju školu autora Đorđa Lazarevića koji je štampan u 13 izdanja, razmatrana su pitanja relacija između Srba, Hrvata i Slovenaca kao jednog naroda i velikih sila Austro-Ugarske, Turske i Rusije, dok se ostali narodi – izuzev Bugara – ni ne pominju (Lazarević, 1940). Sličan pristup ovoj tematici zapaža se i u udžbeniku za osnovnu školu autora Dušana Price. On uopštene odnose „mi-drugi“ prezentuje isključivo u okvirima relacije „prijatelj-neprijatelj“ uz izrazito polarizovanje: prijatelji su samo bratski (jugoslovenski) narodi, a neprijatelji su svi ostali (Prica, 1935).

Većina autora je relacije „mi-drugi“ predstavljala kao znatno kompleksnije obuhvatajući i srpsko-albanske odnose. Predstava o Albancima je nešto jasnija u odnosu na udžbenike prethodnog perioda. Na stranicama udžbenika štampanih između dva rata nalaze se informacije o geografskim karakteristikama Arbanije (Albanije), o Arbanasima kao starosedeocima Balkanskog poluostrva, objašnjen je albanski običaj „besa“ i prikazan stav albanske majke prema junaštvu.

Udžbenicima istorije i zemljopisa učenici su informisani da su Arbanasi potomci neromanizovanih Ilira koji su se pred slovenskim osvajačima Balkanskog poluostrva povukli u planine, i da od 1912. godine oni imaju svoju državu koja zauzima područje reka Drim i Crni Drim. Autor udžbenika za zemljopis u srednjim školama Arbanase predstavlja kao „najneobrazovaniji narod na Balkanskom poluostrvu, i u čitavoj Evropi“, kao „neobično hrabre, ali vrlo surove“, poznate kao „stočare, pečalbare i pljačkaše“ (Radojević, 1923, 11)

U čitanci za četvrti razred osnovne škole autora Miloša Matovića nalaze se i dva teksta koji ilustruju složenost srpsko-albanskih odnosa. U prvom tekstu koji je informativnog karaktera, predstavljene su granice Kraljevine Jugoslavije. U drugom tekstu, literarnog karaktera, data je ilustracija srpsko-albanskih odnosa. U prvom tekstu učenici su čitajući o granicama Kraljevine, informisani da su mnoga plemena severne Arbanije u područjima oko Skadra, Prizrena, Đakovice, oko Crnog Drima do Ohridskog

jezera, mešovita – srpsko-arbanaška. „Otuda su se u mnogim tamošnjim porodicama održali srpski običaji: slava i pobratimstvo” (Matović, 1938, 230). Navedeni podatak svedoči o mogućem suživotu Srba i Arbanasa, ali se ta tema ne razrađuje. Drugi tekst – priča pod naslovom Četnik Lazar i njegova majka baca negativno svetlo na ovu pozitivnu mogućnost. U uvodu priče objašnjen je albanski običaj „besa”, a u nastavku situacija kršenja „bese” zarad izdaje Srba od Arbanasa. Poruka koja odavde proizlazi jeste da je neprijateljstvo Arbanasa prema Srbima iznad ovog za njih gotovo svetog običaja, a Arbanasi su prikazani kao karakterno slabi i prevrtljivi (isto, 210). Ukoliko uporedimo dva navedena teksta s obzirom na njihove didaktičke karakteristike, zapažamo da se podaci o mešovitim srpsko-albanskim plemenima navode u okviru opširnije teme zasićene nizom sličnih podataka, te zato čitaocu mogu lako da promaknu, što znatno umanjuje njihov značaj. Taj značaj je dodatno umanjen jer navedeni podaci nisu naglašeni kao značajni. Sa druge strane, neprijateljstvo se predstavlja narativno uz izraziti emocionalni naboj koji je potkrepljen objašnjenjem značenja albanskog običaja i njegovog kršenja, junaštva i majčinske ljubavi.

Iste godine, 1938, kada je objavljena čitanka u kojoj se nalazi prethodno prikazana priča, štampano je dvanaesto izdanje čitanke Milorada Vujanca za isti razred. „Čovek ako je gdekad i strašan, opet je čovek. Pa zbog čega se ljudi biju!? A u svakoj svetoj knjizi piše zapovest Božja – Ljubite jedan drugog kao što ja vas ljubim“ – poruka je jednog teksta ove čitanke koja bi se mogla shvatiti i kao poruka čitanke u u celini. Upoznajući se sadržajima ove knjige učenik se suočava sa složenošću međuljudskih odnosa i sa različitim etičkim dilemama koje nadilaze tematiku nacionalnog koja je zasnovana na slavnoj prošlosti i patnji. Vekovni neprijatelj srpskog naroda jeste turska vlast, ali to ne znači da je svaki Turčin neprijatelj i loš – u čitanci se nalazi nekoliko primera humanog i etičkog i herojskog postupanja turskih aga i begova. To je kontekst u koji je uključena i priča Marka Miljanova pod naslovom „Arnautka“. U izrazito pozitivnom svetlu u priči je predstavljen odnos prema hrabrosti, junaštvu i patriotizmu majke u jednom arnautskom plemenu (Vujanac, 1938, 61). Ova priča jedan je od retkih otvorenih prozora u život i vrednosni sistem albanskog stanovništva pod turskom vlašću na stranicama srpskih udžbenika. Majka odbija da primi natrag u kuću sina kojeg smatra kukavicom i izdajnikom svojih saboraca u borbi protiv Turaka, i spremna je da ga pošalje na smrt nu presudu zbog toga. U diskursu nacije ovo je čin koji bi bio visoko vrednovan, takođe, on je i primer postojanja vrednosnog sistema među stanovništvom zabačene turske oblasti koje naseljava stanovništvo, kako se to može videti iz sadržaja prethodno prikazanih udžbenika nije povezivano ikakvim etičkim stavovima.

Srpsko-albanski odnosi prisutni su u udžbenicima i u okviru tema o Prvom balkanskom ratu. U udžbenicima istorije učenici su informisani da je rat vođen za definitivno oslobođenje balkanskih naroda od turske vlasti, da je oslobođena teritorija Stare Srbije – „osvećeno Kosovo”, da je srpska vojska izašla na Jadransko more oslobodivši deo albanske teritorije od turske vlasti, te da je rat okončan u Londonu gde je Srbija bila primorana da odstupi sa albanske teritorije i da je proglašena nezavisna država Albanija.

Objašnjavajući neposredni povod rata autori udžbenika ističu zločine koje su Arbanasi činili nad srpskim stanovništvom u Staroj Srbiji. Za razliku od udžbenika u prethodnom periodu u kojima su Arbanasi prikazani kao saradnici turske vlasti, u ovom se periodu prikazuju i kao saradnici Austro-Ugarske. Ilić ih tako predstavlja kao austrougarske marionete (Ilić, 1925, 1928, 105), a Milošević i kao turske, i kao austrougarske. Uz austrougarsku pomoć Arnauti su podigli ustanak protiv turske vlasti koji je rezultirao „velikim pravima”. Ista prava u turskoj državi zahtevali su Srbi i Bugari, moleći Rusiju da im pomogne (Milošević, 1939, 61). Objasnjavajući događaje i odluke pojedinih država terminologijom koja se odnosi na postupke pojedinca (kaže se na primer: Austro-Ugarska „nije bila iskrena“), autori pokušavaju da složenost međunarodnih odnosa približe desetogodišnjem čitaocu. Takvim je pristupom, međutim, suviše uprošćena složenost tih odnosa, a priprema se i pogodno tlo za razvoj stereotipa o drugim narodima, i za shvatanje rata kao prirodne posledice međunarodnog neslaganja.

Tok Prvog balkanskog rata objašnjen je slično u većini udžbenika za osnovne i srednje škole – uz malo podataka i mnoštvom fraza kojima se glorifikuju uspesi srpske vojske. Tipičan primer nalazi se u udžbeniku za istoriju za srednju školu. Srpska vojska je „pokazala prava čuda od hrabrosti, izdržljivosti i junaštva”. Jedno „odeljenje srpske vojske prodrlo je u borbi s Arnautima, na Jadransko more i zauzelo Leš i Drač. U isto doba su Crnogorci prodrli do Skadra i opseli ga“ (Stanojević, 1934, 144). Kako i zašto je srpska vojska krenula u pravcu Jadranskog mora, učenicima se ne objašnjava. Odgovor uključen je u sadržaje udžbenika koji su štampani u decenijama nakon Drugog svetskog rata i o tome će biti više reči u daljem tekstu. Napomenimo na ovom mestu, da je iz udžbenika istorije koji su devedestih godina priređivani za škole u Srbiji pomenuta tematika bila ponovo isključena (Stojanović, 2010).

Zanimljiv momenat iz istorije Prvog balkanskog rata nalazi se u Miloševićevom udžbeniku za osnovnu školu iz 1939. godine. Pod naslovom „Osvećenje Kosova“ učenicima je objašnjeno značenja koje taj događaj ima za Srbe, objašnjeno je i značenje koje je taj događaj mogao imati za Albance na Kosovu. Kada je srpska vojska ušla u Prizren „Kralj Petar je prvo otišao u crkvu Sv. Spasa iz Dušanovog doba da zahvali na pobedi“. Sutradan je kralj prisustvovao službi u katoličko-arnautskoj crkvi. „Time je želeo da uveri Arnaute da njegova vojska nije došla da druge narode porobi, nego da uvede slobodu, pravdu i red“ (Milošević, 1939, 63).

Nezavisnost Albanije, kao jedan od rezultata mirovnih pregovora u Londonu, tumačena je na sličan način u više udžbenika međuratnog perioda. Albanska država formirana je na inicijativu Austro-Ugarske i Italije kako bi se onemogućilo jačanje Srbije njenim izlaskom na more i spajanjem granica sa Crnom Gorom. Autori ca žaljenjem konstatuju kako je Srbija morala predati „osvojene teritorije“ koje je trebalo da joj pripadnu. Takvim argumentima zaobilazi se i ignoriše decenijama proklamovano pravo nacije na državu u slučaju drugog, dok se u sopstvenom slučaju istrajno insistiralo na tom pravu.

U razdoblju između dva svetska rata predstave koje su učenici mogli da steknu o Albancima na osnovu udžbeničkih sadržaja kretale su se od izrazito negativne, preko

neodređene, do potpunog odsustva informacija o ovoj temi. Negativna predstava o Albancima gradi se na interpretacijama uticaja koje velike sile – negativci – imaju na njih. Albanci su povodljivi, moguće ih je nagovoriti na svirepe postupke, pa i na kršenje sopstvene tradicije kao što je besa. Ipak, u ovom periodu javljaju se i retke naznake o suživotu u Staroj Srbiji. Kao i u prethodnom periodu, dominantna predstava o Albancima i o srpsko-albanskim odnosima je stereotipna i negativna. Međutim, zaokret u državnoj politici Jugoslavije od nacionalnog ka socijalističkom diskursu nakon Drugog svetskog rata, dovodi do zaokreta i u tumačenju prethodno prikazane tematike.

Sinovi orlove zemlje (1944-1948)

Nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji dolazi do korenitih društvenih preokreta što se odražava i na nastavne sadržaje. Novi nastavni planovi i programi svih školskih institucija zasnivaju se na „tekovinama marksizma, socijalizma, naše revolucije i najnovijih tekovina nauka; idejno-političkom vaspitanju mladih poklonjena je velika pažnja, a SKOJ, omladinska i pionirska organizacija u tome imaju vrlo veliku ulogu“ (Potkonjak, 1980, 44).

„Sin orlove zemlje” naslov je priče Branka Ćopića koja se nalazila u Čitanci za četvrti razred osnovne škole štampane 1946. godine. Kroz priču o junaštvu malog Albanca, Ahmeta, Ćopić predstavlja legendu o poreklu Albanaca i o njihovom drugom nazivu – Šiptar, o značaju Skender-bega, o značenju karakternih osobina hrabrosti, patriotizma i prijateljstva (Teodosić i Đurić, 1946). Primer svesnog Ahmetovog samožrtvovanja za domovinu sličan je primerima dece heroja iz Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. No, ova izrazito pozitivna predstava o albanskom narodu data u Ćopićevoj priči nije usamljeni primer u sadržajima posleratnih udžbenika. Kratko razdoblje jugoslovensko-albanskog prijateljstva na političkom planu odrazilo se i na sadržaje udžbenika.

Učenicima osnovne škole na stranicama čitanki i zemljopisa predstavljani su primeri bratstva i jedinstvo Srba, Crnogoraca i Šiptara na Kosovu. Zapažamo da je u tekstovima koje učenici čitaju naglašavanje nacionalne pripadnosti i veroispovesti junaka u funkciji isticanja bratske sloge tri naroda na Kosovu i Metohiji kao tekovine zajedničke borbe u Drugom svetskom ratu i prihvatanja principa nove politike. Učenicima su predstavljena junaštva iz Drugog svetskog rata, zajednički naponi uloženi u obnovu porušenog i u izgradnju zajedničke budućnosti u kojoj su prevaziđene verske i nacionalne podele.

Positivna slika potkrepljena je informacijama o albanskom narodu i objašnjenjima konfliktne prošlosti u srpsko-albanskim odnosima. U udžbeniku za zemljopis u trećem razredu osnovne škole konfliktna prošlost izdvojena je kao posebna tema pod naslovom Kosovo i Metohija u prošlosti. „Narodi Kosova i Metohije – Šiptari, Srbi i Crnogorci – živeli su u prošlosti stalno u zavadi“ (Teodosić, Bajalica i Stanojević, 1947, 126). Ali, afirmaciji bratstva i jedinstva na Kosovu i Metohiji doprinela je, prema tumačenju autora udžbenika, zajednička borba za slobodu tokom Drugog svetskog rata, koja je i ozvaničena odlukom narodne skupštine od 9. jula 1945. godine u Prizrenu. Konfliktna

prošlost je učenicima predstavljena u pet rečenica, dok je borba protiv okupatora u Drugom svetskom ratu data u devet rečenica, i ilustrovana fotografijom na kojoj je prikazan „šiptarski partizanski odred u trenucima odmora“ (isto, 127). Nije, međutim, najjasnija didaktička funkcija te fotografije. Tema teksta jesu srpsko-albanski odnosi, pa je za očekivati da oni budu tema ilustracije. Fotografija prikazuje trenutke odmora albanskog odreda, te je nejasno kako ta scena ilustruje srpsko-albanske odnose.

U navedenom udžbeniku, predstavljene su i karakteristike reljefa i političko-pravni položaj Kosova i Metohije. Autori učenika informišu da se ova pokrajina graniči sa Narodnom republikom Albanijom objašnjavajući ukratko i uopšteno karakter jugoslovensko-albanskih odnosa koji su definisani kao prijateljski tokom Drugog svetskog rata (isto, 128).

Potpuni zaokret u jugoslovenskoj državnoj politici nakon Drugog svetskog rata od nacionalnog ka socijalističkom diskursu suočio je obrazovnu praksu sa nedostatkom udžbenika, te su kao prelazno rešenje korišćeni ruski udžbenici. Za nastavu istorije u srednjim školama priređen je 1949. godine prevod ruskog udžbenika autora Galkina. Udžbenik se bavi svetskom istorijom u okviru koje se kao jedan od značajnih događaja izdvaja i Prvi balkanski rat. Rat je sagledan iz perspektive velikih sila i protumačen kao njihov sukob iznet na plećima malih naroda na Balkanu. I ovaj autor izlazi Srbije na Jadransko more, kao i autori prethodnog perioda, tumači jedino kao okolnost koja nije odgovarala Austro-Ugarskoj, a albanska država jeste rezultat te okolnosti. U udžbeniku je dat i odgovor na pitanje zašto je Srbija prepustila osvojene teritorije Albaniji: zato što se Rusija nije pripremila na rat „i još nije bila kadra da zaštiti Srbiju“. Prvi balkanski rat bio je uvod u Prvi svetski rat, konstatuje ovaj autor (Galkin, 1949, 102).

Sadržaji udžbenika u prvim posleratnim godinama fokusirani su na bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, na isticanje njihove pravne jednakosti i razvoj opšte pozitivne predstave o albanskom narodu. U tom smislu su sinhronizovani sadržaji čitanki i zemljopisa. Odgovornost za konfliktnu prošlost u srpsko-albanskim odnosima, prema autorima udžbenika i u ovom periodu, pre svega je na velikim silama – Austrougarskoj i Turskoj.

Država Albanija je pasivni sused – pedesete godine dvadesetog veka

U godinama nakon rezolucije Informbiroa, udžbenici za zemljopis i istoriju sadrže informacije o Albaniji kao susednoj državi i o njenim stanovnicima, o njihovoj istoriji i o srpsko-albanskim odnosima u prošlosti. Albanci se u udžbenicima i u ovoj deceniji pojavljuju kao stanovnici susedne države i kao sunarodnici, Šiptari – narodnost u Jugoslaviji.

Učenici trećeg razreda osnovne škole u udžbeniku za zemljopis čitali su u okviru teme Autonomna oblast Kosovo i Metohija da su Šiptari „narod koji se borio za slobodu zajedno sa Srbima i Crnogorcima“ (Đergović i Živković, 1952, 60). U sedam rečenica koliko obuhvata ova tema izrazi koji ukazuju na jedinstvo, slogu i bratstvo ponavljaju se pet puta. Ukratko je predstavljena i Albanija kao jugoslovenski sused u zemljopisu

za četvrti razred. Uz osnovne podatke navodi se i da su „Naša Partija i naš Vrhovni štab pomogli albanskom narodu da organizuje partizanske odrede radi borbe protiv fašista. Posle rata, naša država pružila je albanskom narodu pomoć pri izgradnji zemlje“ (Vasiljević 1957, 78).

Udžbenik istorije za sedmi razred osnovne škole i treći razred gimnazije pored podatka o Arbanasima kao starosedeocima sadrži podatak o Arbanasima kao stanovnicima predgrađa srpskih srednjovekovnih gradova i odgovor na pitanje koje do tada nije u udžbenicima otvarano: kako su se Albanci doselili na Kosovo. Godine 1690. Srbi su se iseljavali iz Metohije, Prizrena, Peći, Đakovice, Plava, Bijelog Polja, Vučitrna, gornjeg toka Južne Morave i sa Kosova Polja na teritoriju Habsburške monarhije iz straha od turske odmazde. Poziv turskog starešine da se vrate, Srbi nisu prihvatili i on je „ove krajeve naselio Arbanasima, koji su se spustili sa planina Albanije“ (Rajičić, Prljević i Solarić 1954, 141).

Autori obrazlažu i posledice boja na Kosovu, kao i razmere značenja koje je predanje o ovom boju imalo za Srbe – „činjenica da su kosovski junaci više voleli da izginu viteški na bojnopolju nego da se pokore nadmoćnijem neprijatelju, održavala je borbeni duh u našem narodu za sve vreme robovanja pod Turcima. Naši stari su čuvali predanje o kosovskoj bitci, predavali ga s kolena na koleno, isticali primere Lazara i Miloša i zavetovali mlađe naraštaje da stresu neprijateljski jaram i osвете Kosovo“ (isto, 68).

U udžbeniku istorije za osmi razred osnovne škole i četvrti razred srednje škole tema u okviru koje su učenici mogli da steknu izvesnu predstavu o srpsko-albanskim odnosima jeste Prvi balkanski rat. Za razliku od udžbenika u prethodnim periodima u kojima je ovaj rat predstavljan kao oslobodilački, u ovom udžbeniku rat dobija još jednu dimenziju – to je bio i osvajački rat koji su vodile nacionalne buržoazije (Solarić, 1952, 90). Objašnjavajući uzroke rata autor udžbenika akcentuje ulogu buržoazije i detaljno je objašnjava uz obrazloženje i uloga ostalih aktera – velikih sila i naroda. U odnosu na lekcije o Prvom balkanskom ratu u udžbenicima iz prethodnih perioda, pristup ovog autora u didaktičkom smislu predstavlja izvestan pomak. Udžbenik učeniku predstavlja različite perspektive unutar kojih se rat mogao tumačiti, eksplicirani su uzroci i posledice pojedinih postupaka, kao i odnosi različitih aktera. Jasna je i namera autora da doprinese izgradnji negativnog stava učenika prema buržoaziji, te u tom smislu ne ostaje prostora za učenikovo slobodno kritičko promišljanje.

Tok rata je, međutim, u istom udžbeniku prikazan slično kao i u udžbenicima prethodnih perioda – kao sukob dobra i zla. Na strani zla nalazile su se Turska, Italija i Austro-Ugarska, na drugoj strani je Balkanski savez, dok se učešće Albanaca u ratu ne pominje. Izlazak srpske vojske na Jadransko more preko albanske teritorije navodi se sažeto i informativno bez odrednice koja bi ukazala da li je reč o osvajačkom ili o oslobodilačkom karakteru tog pohoda – „odred srpske vojske posle oslobođenja Kosova otišao je preko Albanije i kod Drača izbio na Jadransko more. Na tom delu bojišta pobedili su Srbi turske ratne jedinice i zauzeli Lješ i San Đovani“ (isto, 92). Nezavisnost države Albanije, kao jedan od ratnih ishoda, interpretira se slično kao i udžbenicima prethodnih perioda.

Ni u ovom periodu sadržaji udžbenika nisu omogućavali učenicima da steknu potpuniju predstavu o Albancima kao stanovnicima susedne države i sunarodnicima u Jugoslaviji. Otvorena je tema o imperijalističkim težnjama buržoazije, ali nisu komentarisane namere srpske buržoazije u pogledu albanske teritorije. Srpsko-albanske odnose autori udžbenika ne komentarišu. U daljem sledu događaja tokom Prvog balkanskog rata, pominje se Albanija kao teritorija, ali ne i njeno stanovništvo – Albanci. I udžbenici ovog perioda učešće i ulogu Albanaca u Prvom balkanskom ratu ostavljaju nedorečenim, a stav prema susedima koji su zastupali autori udžbenika mogao bi se okarakterisati kao pozitivan ka neutralnom.

Srpska buržoazija je odgovorna, mi nemamo ništa s tim: šezdesete godine dvadesetog veka

Od 1957. godine u nastavi osnovnih i srednjih škola prisutni su već isključivo udžbenici Zavoda za izdavanje udžbenika. Udžbenici istorije i geografije preštampani su uz prerade više puta i jedan autor je sa svojim udžbenikom mogao biti prisutan u školskim učionicama duže od decenije i po. Šezdesetih godina u udžbenicima se, pored navođenja podataka koji su prisutni i u prethodnim periodima, detaljnije razmatra Prvi balkanski rat i rezolucija Informbiroa. U udžbenicima geografije nalaze se i podaci o prirodno-geografskim, privrednim i ekonomskim karakteristikama područja koje naseljava albansko stanovništvo.

Udžbenik geografije informiše, između ostalog, da je Albanija uglavnom poljoprivredna zemlja i da je jedna od najnerazvijenijih u Evropi. „Zaostalost se tumači istorijskim uzrocima. Dugo vremena Albanija je bila pod turskom okupacijom, a docnije je pala pod uticaj velikih sila. Posle drugog svetskog rata Albanija nastavlja svoju politiku izolovanja od suseda i čak od većine socijalističkih zemalja uključujući i SSSR“ (Rajičić i Đurić 1964, 66). Autori u nastavku ukazuju i na moguće pravce razvoja albanske privrede.

U udžbenicima istorije nalazi se podatak o pokušaju uspostavljanja saradnje balkanskih naroda u borbi protiv turske vlasti koju je inicirao knez Mihailo Obrenović. On je angažovao Iliju Garašanina da pomogne pripreme ustanaka u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Albaniji. Autori udžbenika, međutim, ne razmatraju dalju sudbinu ovog pokušaja saradnje (Grubač, 1963, 152; Grubač i Smiljević, 1964, 26).

Od šezdesetih godina sadržaji udžbenika podučavaju i da srpska i bugarska buržoazija nisu priznavale pravo na nacionalnu slobodu albanskom i makedonskom narodu. Učenici se, međutim informišu i da je u Srbiji postojala jaka struja protiv „imperijalizma buržoazije“ koja se razvijala unutar socijaldemokratske partije. Ističe se da je ova partija bila „dobro organizovana i brojno prilično snažna“ i da se zalagala za saradnju socijalista na Balkanu (Grubač, 1963, 177). Od šezdesetih godina u udžbenicima istorije redovno su citirani i odlomci iz dela Dimitrija Tucovića o Srbiji i Albaniji.

U udžbeniku istorije za četvrti razred srednje škole koji je štampan 1966. godine opširno se razmatra i rezolucija Informbiroa, objašnjavaju se i opravdavaju postupci

Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Kao posebna tema izdvojena su pitanja međunarodnih relacija Jugoslavije sa pojedinim državama u kojima istaknuto mesto kao protivnik Jugoslavije ima Albanija koja, uz Kinu, prednjači u „negativnoj kampanji“ protiv Jugoslavije (Knežević i Smiljević, 1966).

Podaci koji su u udžbenike uneti šezdesetih godina, kao reprezentativni za tematiku o Albancima i srpsko-albanskim odnosima izmenjeni su u odnosu na prethodne periode, posebno u okviru tematike Prvog balkanskog rata – izvesni segmenti ove teme su objašnjeni potpunije, dok su neki uopštavani. Sve znanje trebalo je da bude u funkciji usvajanja komunističkog pogleda na svet čiju suprotnost predstavlja buržoaski. Informacije da su Albanci bili aktivni učesnici događaja uoči i tokom Balkanskih ratova trebalo je da posluže, pre svega, kao elementi u dokazivanju nadnacionalnog i antiburžoaskog karaktera sistema vrednosti koji učenici treba da usvoje. Sa istim ciljem učenicima se prezentuje i Tucovićevo stanovište. Razvijanju izrazito osuđujućeg odnosa prema osvajačkim težnjama srpske buržoazije trebalo je da doprinesu i mestimične, ali ne nebitne, nepreciznosti jezika udžbenika. Dok se u prethodnim periodima u udžbenicima navode konkretni toponimi na albanskim teritorijama u koja je ušla srpska vojska, sada autori uopštavaju taj podatak navodeći da je težnja srpske buržoazije bila da „osvoji ovu zemlju i iziđe na more“ (Knežević i Smiljević, 1964, 25). Ova tendencija će u narednoj deceniji biti još izraženija.

U udžbenicima šezdesetih godina, u okviru tematike našeg rada, nema pripovedačkog tona izlaganja, a pokušaji emocionalnog angažovanja učenika usmereni su na divljenje i strahopoštovanje prema potezima i aktivnostima KPJ. Istorijska empatija prema Albancima kao stanovnicima Jugoslaviji susedne države Albanije, koju je „ugrožavala“ srpska buržoazija, koja bi se eventualno probudila u učeniku čitanjem lekcija o Prvom balkanskom ratu, izgubila bi usvajanjem znanja o događajima koji su povezani sa Rezolucijom Informbiroa Albanija kao susedna država na strani SSSR-a, predstavljena je kao jedan od glavnih protivnika Jugoslavije. Korice udžbenika istorije, na kraju svog osnovnog ili srednjeg školovanja, učenik bi ipak sklopio sa negativnim stavom prema Albaniji i njenim stanovnicima kao susednoj državi Jugoslavije.

Otkrivanje prošlosti i razotkrivanje sadašnjosti – sedamdesete i osamdesete godine dvadesetog veka

Predstava o Albancima i o srpsko-albanskim odnosima proširena je sedamdesetih godina u udžbenicima istorije za sedmi razred osnovne škole i u udžbeniku za treći razred srednjih škola temama o nacionalnom preporodu Albanaca i o njihovom učešću u Narodnooslobodilačkom ratu.

Predstava o Prvom balkanskom ratu koja je kreirana u udžbenicima šezdesetih godina, u ovom je periodu donekle modifikovana u udžbeniku za sedmi razred osnovne škole autora Miličevića i Dragutinovića. Našu pažnju zavređuju dva momenta. Prvo, gledište Dimitrija Tucovića na probleme otvorene ovim ratom interpretirano je na sledeći način: Tucović se „zalagao za nezavisnost Albanije i razotkrio planove srpske bur-

žoazije u prvom balkanskom ratu, koja je želela da izađe na Jadransko more i pokori albanski narod“. Drugo, iza lekcije u kojoj se iznosi ova interpretacija autori učeniku postavljaju pet pitanja, od kojih jedno glasi: „Kakav je bio stav srpskih socijalista prema nacionalnom pitanju, a posebno prema aneksiji BiH i okupaciji Albanije od strane srpske vlade?“ (Milićević i Dragutinović, 1979, 1986, 261). Nepreciznost jezika kojim se udžbenik služi dodatno dolazi do izražaja u ovom pitanju kojim joj se daje obrazovni legitimitet. Znanje učenika o „okupaciji Albanije od strane srpske vlade“ autori ubrajaju u ključna jer se na njega odnosi pitanje iza lekcije. Dalje, pitanje je formulirano tako da se od učenika očekuje obrazloženje – argumentovani i složeni odgovor, a ne prosta reprodukcija podataka. I u didaktičkom, i pedagoškom pogledu, navedeno pitanje je stoga problematično.

U udžbeniku za srednju školu koji su priredili Novaković i Perović nalazi se lekcija o albanskom narodnom preporodu koja sadržinski predstavlja značajnu novinu u odnosu na udžbenike iz prethodnih perioda. Stanovništvo Albanije kao teritorije pod turskom vlašću predstavljeno je kao društvo koje ima različite kategorije stanovnika kao i dinamiku buđenja nacionalne svesti i težnje za formiranjem nacionalne države. Albanci iz Albanije zaslužni za nacionalni preporod u toj turskoj oblasti, u ovom udžbeniku su predstavljeni ličnim imenima, prezimenima i fotografijama. Ističe se da je pokret naročito ojačao u godinama 1908-1912. kada se otvaraju albanske škole i pokreću listovi na albanskom jeziku kada se otvoreno iskazuju i težnje ka autonomiji Albanije (Novaković i Perović, 1977). Nedorečenim ipak ostaju srpsko-albanski odnosi. Oni se u okviru ove teme pominju samo dva puta – u objašnjenju razloga osnivanja Prizrenske lige i u navođenju odluke Londonske konferencije. Takođe, ostaje neobjašnjen odnos albanskog stanovništava prema dolasku srpske vojske u Prvom balkanskom ratu. U odlomku iz Tucovićeve knjige koji je dat kao ilustracija iza lekcije, može se pročitati da se stanovništvo pobunilo, ali preciznije objašnjenje o toj pobuni izostaje.

Tekst o albanskom nacionalnom preporodu informativan je, ali nije objašnjen u kontekstu regionalne istorije. U ovom udžbeniku, u zasebnim lekcijama, nalaze se podaci o kontekstu, međutim, uočavanje pomenutih veza je za učenike složen zadatak (Reichenberg & Skjelbred, 2010), zbog čega autor udžbenika treba da ih naglasi i eksplicira. U tekstu nije učeniku ponuđen odgovor o relevantnosti tog znanja za njega: nije jasno zašto je važno znati izložene podatke. Bez svesti o značaju koje za njega ima znanje o navedenoj temi, učenik neće biti motivisan da uloži napor u usvajanje tog znanja. U tom smislu navedeni tekst jeste zanimljiv, ali njegov obrazovni domet ne dopire dalje od učenja napamet.

U istom udžbeniku Prvi balkanski rat predstavljen je na pola stranice, u svega devet rečenica, što je u odnosu udžbenike iz prethodnih perioda, najsazetiji prikaz. Uzroci i tok rata predstavljeni su iz perspektive koja uvažava doprinos svih balkanskih naroda u borbi protiv turske vlasti, pa i Albanaca, što u udžbenicima prethodnog perioda nije bio slučaj. Ulazak srpske vojske na teritoriju Albanije kratko se pominje: „Srpska vojska je (...) proterala Turke iz Makedonije i većeg dela Albanije“ (Novaković i Perović 1977, 168). Prethodno se kratko, bez komentarisanja, navodi podatak da su pretenzije

na albansku teritoriju imale Srbija, Crna Gora i Grčka, ali da su im se u tome suprotstavile Austro-Ugarska i Italija.

U osmom razredu osnovne škole i u četvrtom razredu srednje škole, učenici od kraja sedamdesetih godina informisani su i o učešću albanske narodnosti u NOR-u, a tema o događajima vezanim za Informbiro i u ovom periodu zauzima značajno mesto. Jugoslovenske narodnosti bile su motivisane da učestvuju u NOR-u stanovištem koje je KPJ zastupala prema nacionalnom pitanju, ističe se u ovim udžbenicima. Natkriljene idejom o bratstvu i jedinstvu, sve narodnosti su imale mogućnost da se bore za svoju nacionalnu slobodu tokom Narodnooslobodilačkog rata (Knežević i Smiljević, 1977, 110; Grubač, 1980). U okviru ove teme, nalazi se podnaslov Borba albanske narodnosti u kojoj je dat hronološki prikaz formiranja albanskih partizanskih brigada na teritoriji Jugoslavije. Učenici su informisani takođe i da su odnosi sa albanskom državom destabilizovani nakon rezolucije Informbiroa, da su takvi su i dalje, kao i da je Albanija jedna o država u kojima su vođeni sudski procesi zbog saradnje sa Jugoslavijom; da je Albanija, kao i Bugarska, tražila promenu granica; i da je destalinizacija uspešna u svim socijalističkim zemljama izuzev u Albaniji (Grubač, 1980, 158).

Novi udžbenik istorije za osmi razred priređen je 1982. godine, naslov udžbenika „Istorija za VIII razred“ dopunjen je podnaslovom koji glasi „sa osnovama socijalističkog samoupravljanja“ (Cvetković i Grubač, 1982, 1987). Poslednje četvrto izdanje ovog udžbenika štampano je 1987. godine. Teme značajne za naše istraživačko pitanje obuhvaćene prethodnim udžbenikom prisutne su i dalje, ali prostor koji im je dat značajno je sužen. Na primer izmenjena je struktura teksta o učešću jugoslovenskih narodnosti u NOR-u. U prethodnom udžbeniku učešće svake od narodnosti je pretstavljeno u okviru izdvojenog podnaslova u kojem se navodi ime i narodnosti. U novom udžbeniku, u okviru iste teme, dat je kratak pregled u okviru podnaslova „Narodnosti u NOP“, a tekst je fokusiran na delatnosti KPJ. Podaci koji se odnose na narodnosti nabrajaju se bez objašnjenja, dok se stavovi i aktivnosti KPJ opširno obrazlažu. Događaji koji se odnose na rezoluciju Informbiroa i tada, aktuelne, međunarodne odnose takođe se posmatraju iz perspektive aktivnosti KPJ. Za razliku od prethodnih udžbenika u kojima je interpretiran odnos pojedinih država prema Jugoslaviji, sada se ne navode imena država, izuzev SSSR-a, već se ukratko navodi da su „Socijalističke zemlje prekinule jedna za drugom, ekonomske, kulturne i druge veze sa Jugoslavijom“, što je ozbiljno poremetilo njen privredni život (Cvetković i Grubač, 1985, 135). Sadržaji udžbenika iz istorije za osmi razred koji je štampan 1985. godine fokusirani su u najvećoj meri na delatnost KPJ, dok se odnosi sa drugima (državama, narodima, narodnostima) tumače uopšteno.

Srbi i Albanci u krugu od stotinu godina

Tema „Priatelji i nepriatelji u školskim udžbenicima“ okupila je 2009. godine na konferenciji u Beogradu 26 istraživača udžbenika iz svih delova sveta. Rezultati istraživanja koje su prezentovani kazuju da je ta tematika prisutna u udžbenicima oduvek. Zajednički stav ovih istraživača jeste da je dužnost svih aktera uključenih u kreiranje

udžbenika da se takva tematika dekonstruiše u sadržajima udžbenika (Djurović, Mattes, 2010). Rezultati nedavno sprovedenog komparativnog istraživanja o etničkim stereotipima u aktuelnim srpskim i kosovskim udžbenicima istorije pokazuju da će srpsko-albansko neprijateljstvo biti teško razrešeno, ali da strategije postoje (Tepšić, Nakarada, Vasović, 2014).

Dinamika srpsko-albanskih odnosa na stranicama srpskih udžbenika u vremenskom rasponu od jednog veka mogla bi poslužiti kao dobar odgovor na pitanje „Kako uspostaviti i kako sistematski negovati negativan stav prema susedima“. Čak ni u onim decenijama u kojima su udžbenici nudili više informacija o srpsko-albanskim odnosima i o albanskoj prošlosti, ta znanja nisu mogla biti stvarno u funkciji razumevanja drugog i uspostavljanja valjanijih odnosa. Najvažniji razlog za to je činjenica da su sadržaji prezentovani tako da budu u službi validacije i samopromocije vladajućeg političkog sistema. Na primer, smisao znanja o ulasku srpske vojske u Albaniju za vreme Prvog balkanskog rata najpre je izražen žalom za izgubljenom teritorijom, potom krivicom srpske buržoazije. Iz pedagoške perspektive obrazovni potencijal ove tematike je ogroman – ona je mogla da bude u funkciji boljeg razumevanja događaja, uloge i pozicije svih aktera, da doprinese razvijanju kritičkog mišljenja učenika, kao i razumevanju i unapređivanju susedskih odnosa, itd. Umesto svega toga gotovo pedeset godina ova tematika bila je u funkciji samohvalisanja vladajućeg režima o tome kako je nadržastao naciju. I podaci o formiranju albanskih brigada u NOR-u iznošeni su sa istim namerama. Teme koje nisu bile u interesnoj sferi zvanične politike – koja je u prvim decenijama proučavanog perioda bila zasnovana na nacionalističkom diskursu, a potom na socijalističkom – nisu smatrane dovoljno vrednim za udžbenike. U periodu od jednog veka mogu se na prste jedne ruke nabrojati teme koje se, na primer, odnose na svakodnevni život u Albaniji i u srpsko-albanskim mešovitim oblastima. Osim u kratkom razdoblju u godinama posle Drugog svetskog rata, učenici se kontinuirano informišu o lošim susedskim odnosima u sadašnjosti. Pozitivan stav prema proglašenju nezavisne Albanije u Prvom balkanskom ratu, i nadnacionalna perspektiva koja je promovisana, padali su u senku aktuelnih problematičnih odnosa između dve države. Ti su problemi učenicima prezentovani na kraju osnovnog i na kraju srednjeg obrazovanja što znači da su činili i onaj najsvežiji korpus znanja i stavova koje su se iznosili iz školskih klupa.

Uvid u sadržaje udžbenika pokazuje, na primeru srpsko-albanskih odnosa, da je generacijama akumulirano neznanje o drugom u relaciji „mi-drugi“ i zanemarivanje obrazovanja kritičkog mišljenja, plodno tlo za ukorenjivanje predrasuda i za svaki oblik manipulacije.

Literatura:

BOŽIĆ, I. (1960) *Pregled istorije jugoslovenskih naroda*. Prvi deo. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.

CVETKOVIĆ, S., GRUBAČ, Đ. i KOVAČEVIĆ, B. (1985, 1986) *Istorija sa osnovama socijalističkog samoupravljanja za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.

DERGOVIĆ, V. i ŽIVKOVIĆ, V. (1952) *Zemljopis za treći razred osnovne škole*. Beograd: Znanje.

DORĐEVIĆ, P. i BLAGOJEVIĆ, U. (1889) *Srpska čitanka za četvrti razred*. Beograd: Državna štamparija.

ĐUROVIĆ, A. i MATTHES, E. (ed.) (2010). *Freund- und Feinbilder in Schulbüchern*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt.

GALKIN, I. (1949) *Istorija novoga veka – prevod s ruskog*, za srednje škole. Beograd: Znanje

GRUBAČ, Đ. (1962, 1980) *Istorija za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

GRUBAČ, Đ. (1963, 1970) *Istorija za sedmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

ILIĆ, A. (2010) *Udžbenici i nacionalno vaspitanje u Srbiji (1878-1918)*. Beograd: Filozofski fakultet.

ILIĆ, D. (1925, 1928) *Narodna istorija Srba, Hrvata i Slovenaca za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Čukovića.

IVIĆ, I., PEŠIKAN, A. i ANTIĆ, S. (2012) *Vodič za dobar udžbenik*. Beograd: Klett.

JOVANOVIĆ, J. P. (1923) *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*, udžbenik za učenike narodnih škola. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

JOVANOVIĆ, V. (2014) *Pregled istorije odnosa Srbije/Jugoslavije i Albanije*. Dostupno na <http://pescanik.net> (Pristupljeno 30.03.2015)

KARIĆ, V. (1883) *Zemljopis za niže razrede srednjih škola*, Knj. 1- Deo 3. Beograd: Štamparija napredne stranke.

KARIĆ, V. (1887) *Zemljopis srpske zemlje i Balkanskog poluostrva za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Kraljevsko državna štamparija.

KNEŽEVIĆ, Đ. i SMILJEVIĆ, B. (1964) *Istorija za treći razred ekonomske škole*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

KNEŽEVIĆ, Đ. i SMILJEVIĆ, B. (1964, 1977) *Istorija najnovijeg doba za četvrti razred gimnazije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

KNEŽEVIĆ, Đ. i SMILJEVIĆ, B. (1966) *Istorija najnovijeg doba, 20. vek*, za četvrti razred gimnazije. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

LAZAREVIĆ, Đ. (1940) *Istorija Jugoslovena za srednje i stručne škole*. Beograd: Narodna prosveta.

MATOVIĆ, M. (1939) *Istorija Jugoslovena za treći razred narodnih škola*. Beograd: Knjižarnica Jeremije J. Dželebića.

- MATOVIĆ, M. (1938) Čitanka za četvrti razred narodnih škola u Kraljevini Jugoslaviji, Beograd: Knjižarnica Jeremije J. Dželebića.
- MARKOVIĆ, J. i ĐURIĆ, V. (1964) Geografija Jugoslavije za četvrti razred gimnazije. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- MILIĆEVIĆ, J. i DRAGUTINOVIĆ, M. (1979, 1986) Istorija za sedmi razred osnovne škole. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- NOVAKOVIĆ, R. i PEROVIĆ, M. (1977) Istorija za treći razred gimnazije društveno-jezičkog smera. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- POTKONJAK, N. (1980) Sistem obrazovanja i vaspitanja u Jugoslaviji. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.
- PRICA, D. (1935) Istorija jugoslovenskog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca) – za četvrti razred osnovne škole. Beograd: Knjižarnica Tome Jovanovića i Vujića.
- PUTNIKOVIĆ, D. i JOVIĆ, M. (1906) Zemljopis Kraljevine Srbije po okruzima i Srpske zemlje za četvrti razred osnovne škole. Knjižara Milana Iv. Živkovića.
- REICHENBERG, M. & SKJELBRED, D. (2010) „Critical thinking“ and causality in history teaching material. In Helgason, P. & Lassig, S. (ed) Opening the Mind or Drawing Boundaries? Göttingen: V&R unipress.
- RADOJEVIĆ, T. (1923) Balkansko poluostrvo (opšti deo) za četvrti razred srednjih škola. Beograd: Geca Kon.
- RAJIČIĆ, M., PRLJEVIĆ, D. i SOLARIĆ, G. (1954) Istorija za sedmi razred osmogodišnje škole i treći razred gimnazije. Beograd: Znanje.
- RAJIČIĆ, M. i ĐURIĆ, V. (1964) Geografija sveta za drugi razred gimnazije. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- SOLARIĆ, G. (1952) Istorija za osmi razred osmogodišnjih škola i četvrti razred gimnazije. Beograd: Znanje.
- STANOJEVIĆ, S. (1934) Istorija Jugoslovena za srednje i stručne škole, treća knjiga. Beograd: Geca Kon.
- STOJANOVIĆ, D. (2010) Ulje na vodi. Beograd: Peščanik.
- TEPŠIĆ, G, NAKARADA, R. i VASOVIĆ, M. (ur.) (2014) Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke pomirenju u srpsko-albanskim odnosima. Beograd: Fakultet političkih nauka. (u štampi)
- TEODOSIĆ, R. i ĐURIĆ, V. (1946) Čitanka za četvrti razred osnovne škole. Beograd: Prosveta.
- TEODOSIĆ, R., BAJALICA, M., STANOJEVIĆ, M. i VUKOVIĆ, R. (1947) Zemljopis za treći razred osnovne škole. Beograd: Prosveta.
- VASILJEVIĆ, S. (1957) Zemljopis za četvrti razred osmogodišnje škole. Beograd: Nolit.
- VUJANAC, M. (1938) Čitanka za četvrti razred osnovne škole. Beograd: Geca Kon.

Aleksandra Ilić Rajković

Faculty of Philosophy

University of Belgrade

Albanians and Serbian-Albanian Relations in Serbian Textbooks (1878-1989)

Abstract:

The paper represents an attempt to overview the dynamics of the development of ideas about the Albanians and Serbian-Albanian relations in Serbian textbooks since the 1880s to the 1980s. The subjects of analysis were history and geography textbooks for both elementary and high school. Several topics were taken into consideration: Slovenian migrations to Balkans, Stara Srbija, First Balkan war, Second World War and The Resolution of the Communist Information Bureau (Informbiro). The paper shows that the data framed by these topics was insufficient for students to build up clear reflections based on a critique of the presentation of neighbors and to understand the relations between the two countries. The contents of the textbooks were in the function of the ruling political discourse, and the topics which surpassed their areas of interest were not considered valuable. For this reason contents which would enable better understanding of the other side, its contexts and their circumstances, were put aside. The paper thus points to the multiple questions which were elaborated incompletely, or were thematically neglected. This leads to a conclusion that the ignorance about the “other” has been “accumulated” over the generations, which presents itself as the fertile ground for embedded prejudices and all forms of manipulation.

Key words:

Serbian-Albanian relations, Serbs, Albanians, textbooks, history, us-others